

Hayati Tüfekçioğlu

KİTLE İLETİŞİMİNİN SOYAĞACI

İletişim Sosyolojisi Tezleri

Annem Fatma Tüfekçioğlu (Güllü Hanım) için...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ • 9

I

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİNE BAŞLANGIÇ • 13

II

SOSYOLOJİK AÇIDAN GAZETE VE
OSMANLI GAZETECİLİĞİNİN
TEMELLENDİRİLMESİ • 85

III

CUMHURİYET İDEOLOJİSİ VE TÜRK BASINI
(Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929) • 225

IV

1950'DE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN
TÜRKİYE'DE GENİŞ ÇEVRELERE
SUNULUŞ BİÇİMİ • 283

Babam Hamza Tüfekçioğlu'nun anısına...

SUNUŞ

Elinizdeki kitapta, yüksek lisans tezim, doktora tezim, doçentlik tezim ve bir bildiri sunumundan oluşan dört ayrı çalışma bulunmaktadır.

Kitapta önce doçentlik başvuru tezim **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**¹, arkasından doktora tezim **Sosyolojik Açıdan Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi**², yüksek lisans tezim **Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 1 Aralık 1928-31 Aralık 1929)**³ ve Amerika'nın keşfinin 500. yılı toplantılarına sunulan tebliğ olan **1950'de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye'de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi**⁴ metni yer almaktadır.

Çalışmaların tamamı iletişim sosyolojisi ile ilgilidir. Tezlerden oluşan kitap bölümleri ise tezlerin hazırlanma tarihlerinin tersine olan bir kronolojik sıra içinde verilmiştir. Çalışmalar bağlamlarıyla birlikte birbirini tamamlayan özellikler göstermekte ve bu sıralamayla bütünlük kazanmaktadır.

Bu bütünlüğün kitle iletişiminin soyağacına ışık tutacak bir özellik gösterdiği ifade edilebilir. Bu nedenle kitabın adının **Kitle İletişiminin Soyağacı: İletişim Sosyolojisi Tezleri** olması uygun görülmüştür. Kitapta yer alan çalışmaların hepsi tarihsel çalışmalardır ama bir tarih çalışması değildir. Kitle iletişiminin sosyolojik boyutu toplumların oluşumu aşamasından başlanılarak Baykan Sezer'e ait bir teori ekseninde ele alınmıştır.

Kitapta ilk olarak yer alan **İletişim Sosyolojisine Başlangıç** bölümü, bir iletişim teorisi önermesi bakımından ayrıca bir öneme sahiptir. Burada bir cümle ile

¹ **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, Der Yayınları, İstanbul 1997.

² **Sosyolojik Açıdan Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi**, İÜ Sosyoloji Bölümü doktora tezi, 1993.

³ **Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929)**, İÜ Sosyoloji Bölümü yüksek lisans tezi, 1988.

⁴ "1950'de Türk Amerikan İlişkilerinin Türkiye'de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi", **500. Yılında Amerika**, Bağlam yay., İstanbul 1994, (yayına hazırlayan Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioglu.

özetleyip ifade etmek gerekirse; toplumlardaki iletişim sistemini belirleyen temel faktör o toplumun içinde yer aldığı toplumlar arası ilişkilerdir. Başka bir ifadeyle ise toplumun politik örgütlenmesinin ya da devletin dış siyasetidir.

Daha sonraki üç bölümde yer alan üç çalışma, birinci bölümde önerilen iletişim teorisinin sınanmasına yönelik özellik göstermektedir. Üç çalışma Türk toplum tarihinin üç önemli dönemine tekabül etmektedir.

Osmanlı gazeteciliğinin doğuş koşulları aynı zamanda Osmanlı dış siyasetinde önemli bir değişimin başlamasını da içermektedir. Osmanlı Devleti'nin çıkardığı ilk gazete, devletin Batı toplumları ile çatışma ilişkisine dayalı geleneksel siyasetini değiştirip, onlarla iş birliği yolunu aradığı Batıcılışma siyaseti çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gazete, hem Batıcılışma siyaseti çerçevesinde Batı'dan aktarılan kurumlardan biridir ve hem de içeriği ile bu yeni siyaseti -en azından- yönetici kadrolara benimsetme araçlarından biridir. Bu özelliği ile de dönemin kitle iletişim aracı olan gazetenin salt iletişim işlevinden ziyade Osmanlı gazeteciliğinin soyunun, kaynağının devletin dış siyasetindeki politik konumuyla ilgisi dikkat çekmektedir.

Üçüncü bölümde yer alan ve cumhuriyet basınının ele alındığı çalışma ise yine toplum tarihimize bakımından çok önemli bir kırılma dönemini içermektedir. Cumhuriyet ile birlikte Türk toplumu çok milletli imparatorluk örgütlenmesinden ulus devlet örgütlenmesine geçmiştir. Artık yeni bir dış siyaset söz konusudur. Basın da hem ulus devlet örgütlenmesinin gerektirdiği özellikleri göstermekte, içeriğindeki çok zengin malzeme ile yeni bir devlet inşa etme ve yeni bir kimlik oluşturma sürecinde aktif şekilde rol almakta hem de yeni bir dış siyaset ilişkileri önermektedir.

Dördüncü bölümde yer alan küçük çalışma da yine dış siyasetimizdeki -günümüze kadar uzanan- bir tercihi, yansıması bakımından çok önemlidir. 1950 yılında Türkiye, Batılı ülkeler içinde Amerika Birleşik Devletleri ile NATO'ya girerek somutlaştırdığı askeri ittifak tercihi yapmıştır. 1950 yılı aynı zamanda ABD'nin Batı ülkeleri içinde de öncülüğü ve önderliği aldığı bir dönemdir. İki dünya savaşının ardından 1950'li yıllar ABD'nin, ekonomik ve askeri açıdan Avrupa ülkelerini kendine bağımlı kılması açısından da önemlidir. O dönemde yaşananların gazete içeriklerine yansısı toplumlar arası ilişkilerde karşımıza çıkan bu dönüşüme çarpıcı şekilde ayna tutmaktadır. Türkiye'nin ABD tercihi basın aracılığı ile her türlü manipülasyon yapılarak topluma adeta dayatılmıştır

Yukarıda kısaca değinilen dört çalışma kendi içinde bütünlük göstermekte, birbirini tamamlamakta ve bir bütün olarak bakıldığında da kitle iletişim sosyolojisi açısından kitle iletişiminin salt iletişim ihtiyacından doğan bir gereklilikten öte toplumlar arası ve devletler arası politik örgütlenmelerin ve tavır alışların kökeniyle ilişkisi bakımından soyağacı -kaynakların kökenine işaret etme- özelliği göstermektedir. Kitap bu özelliği dolayısıyla da salt sosyoloji disiplinini ilgilendirmemektedir. Kitabın iletişim fakülteleri, siyasal bilgiler fakülteleri açısından da değişik yönlerden yararlanılabilecek bir kaynak özelliği gösterdiğini düşünüyorum.

Son olarak Sosyologca Kitapları serisinden bu kitabın yayını üstlenen başta Yüksel Yıldırım ve Mertcan Mutlu olmak üzere Sosyologca ekibine, özellikle de büyük bir emekle kitaptaki çalışmaları dil, ifade, imla açısından redakte etmekle kalmayıp kitabın isim babalığına kadar katkıda bulunun İstanbul Üniversitesi Sosyoloji yüksek lisans öğrencisi Nihal Demir'e teşekkür etmeliyim.

I

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİNE BAŞLANGIÇ

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİNE BAŞLANGIÇ

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ • 15

ÖNSÖZ • 19

GİRİŞ • 23

I- İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI VE KURAMLARI • 25

A. İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI • 27

B. AKADEMİK BİRİMLERİN TARİHÇESİ • 43

C. İLETİŞİM KURAMLARI • 46

II- TOPLUMSAL VE TARİHSEL BOYUTU İÇİNDE İLETİŞİM • 61

A. TOPLUM VE İLETİŞİM • 61

B. BATI TOPLUMLARINDA ROMA VE ORTA ÇAĞ'DA
İLETİŞİMİN GÖRÜNÜMÜ • 67

SONUÇ • 81

BİBLİYOGRAFYA • 83

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

İletişim Sosyolojisine Başlangıç kitabı benim 1996 yılındaki ilk doçentlik başvurumda doçentlik tezi olarak sunulmuştur. Bu kitapla ilgili başka bir çalışmamın¹ ön sözünde belirttiğim bir hususu burada tekrarlamak isterim:

“İlk doçentlik tezim İletişim Sosyolojisine dairdi ve bu çalışmanın ‘uygulamalı sosyoloji ile ilişkisi olmadığı, tarihsel ve teorik özellikler taşıdığı ve birtakım nicel verileri yansıtan tablo ve grafiklerle, bu verilerin ifade edildiği *uygulamalı* bir araştırma yapmam gerektiği’ belirtilerek jüri tarafından geri çevrilmişim.

Bunun üzerine rahmetli hocam Baykan Sezer’le konuştum. Baykan Sezer, öncelikle reddedilen çalışmayı hiçbir değişiklik yapmadan, hatta noktasına virgüline dokunmadan yayımlamamı tavsiye etti. *İletişim Sosyolojisine Başlangıç* adlı kitabım, hocamın önerisi ile 1997 yılında bu şekilde yayımlandı. Hiç mütevazı davranmadan, hacim olarak küçük olan bu kitabın kendi alanında uluslararası literatüre de önemli bir katkı sağladığını düşündüğümü söylemeliyim. *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*, Türkiye’de sadece sosyoloji bölümlerinde değil, iletişim fakültelerinde de kullanılan, yararlanılan bir eser oldu. 2007 yılında Kazakistan Sosyologlar Birliği tarafından Rusçaya çevrilen eser,² Rusça konuşulan diğer ülkelerde de bilinmekte ve kullanılmaktadır.”

Bu kitap, adı üzerinde başlangıç niteliğinde bir çalışmadır ve konunun tüketilmesi amaçlanmamıştır. Bu eserin önemi bir iletişim kuramı önermesinden gelmektedir. Bu kuram, çalışmada sınırlı bir tarihsel dönemle sınırlanmakla yetinilmiştir. Elbette konu zenginleştirilmeye, geliştirilmeye açıktır. Bu kitapta ortaya konulan ve Baykan Sezer sosyolojisine dayanan teori, tarihteki farklı toplum

¹ Sormagir, Sokak’tan Başkurt Sokak’a İSTANBUL’DA SOSYAL DÖNÜŞÜMÜN SOKAK İŞİMLERİNE YANSIMASI, Doğu Kitabevi, İstanbul 2021.

² ОСНОВЫ СОЦИОЛОГИИ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ (İletişim Sosyolojisinin Temelleri), Kazakistan Sosyologlar Birliği yayınları, Astana 2007.

ÖNSÖZ

Belli bir süredir dünyamız yeni gelişmelerin eşliğinde bulunmaktadır. Sosyoloji de bu gelişmelerle yakın bir ilişki içindedir. Sosyoloji, XIX. yüzyılda gün ışığına çıkarken gelişmeleri belirleyeceği, yönlendireceği savına dayanmıştır. Bu nedenle yeryüzünde görülen ilişkilerle yakından ilgili olmuştur. Ama sosyoloji ile yeryüzünde görülen gelişmeler arasındaki bağlantı günümüze dek tek yönlü olmuş, sosyolojinin gelişmeleri belirlemesi bir yana gelişmeler sosyolojinin kazandığı eğilimleri, tutumları belirlemiştir. Bu nedenle sosyoloji gelişmelerin gerisinde kalmakta, gelişmeleri izlemekle yetinmektedir. Ele alınan konular da çoğunlukla gündemde olan, gözde olan konular olmaktadır. Söz konusu konuların yaygın görüş ve değerlendirmelerle belli bir biçim içinde, sosyolojiye yakıştırılan biçimde ele alınılmasıyla yetinilmektedir. Türkiye’de sosyoloji, gelişmeleri daha da geriden izlemekte, belli ülkelerde sosyoloji çalışmalarından gündemi yakalamak çabası içinde bulunmaktadır. Bu çalışmalarda konular sosyolojide gerekli biçimi kazanmış olduğundan, gelişmelerin izlenilmekle yetinilmesi yurdumuzda daha da çarpıcı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Yeryüzünde olaylarda gözlenen gelişmeler ve dolayısıyla sosyoloji yeni bir dönüm noktasında bulunmaktadır. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyıl Batı toplumlarında geniş halk kitlelerinin gelişmeler üzerinde etkinlik kazanmalarının ürünü olmuştur. Halk kitlelerinin kazandığı bu etkinlik sonunda geleceğe biçim verilebileceği umulmuştur. Sosyoloji bir anlamda geniş halk kitlelerinin geleceğe vereceği biçim konusunda düşünsel bir çaba olmuş ve bu yönde aynı kitlelere yardımcı olmak, kılavuzluk etmek görevini üstlenmiştir. Oysa bugün, günümüzdeki kurulu dengeleri temelden değiştirecek, aşabilecek bir gelecek artık düşünmemektedir. Ayrıca geleceği geniş kitlelerin değil ancak belli çevrelerin belirleyeceği yaygın görüş olmuştur. Söz konusu çevreler de bu konuda yetkilerini geniş kitlelerle paylaşmak isteğinde değillerdir. Bu gelişmeler sosyolojinin gözden düşmesine yol açmaktadır. Etkin çevrelerin gündemine kat-

kılarıyla sosyoloji günümüzde varlığını sürdürmek çabası içindedir. Türkiye’de sosyoloji, bu açıdan daha şanslı bir durumdadır. Sosyoloji daha baştan belli çevrelerin sözcülüğünü yüklenmiş, bu yolla kendisine bir etkinlik kazandırmaya çalışmıştır. Yeni gelişmeler sosyolojimizde önemli değişikliklere yol açmamış, son dönemde öne çıkan çevrelerin gönüllü sözcülüğünü yüklenmiş, çalışmalarını bu çevrelerin gündemiyle sınırlayarak (Türkiye ile ilgili çalışmalarda bile yabancı kaynak kullanılması zorunluluğunun aranması boşuna değildir) geleneksel çizgisini sürdürmüştür.

70’li yılların sonundan ve 80’li yılların başından bu yana sözünü ettiğimiz dönemcin ilk belirtileri gün ışığına çıkmış ve yeni bir dizi konu gündeme gelmeye başlamıştır. Gündeme gelen bu yeni konuların ilk göze çarpan ortak özelliği, öncelikle ele alınış biçimleridir. Ama konuların kendileri de belli ortak özellikler taşımaktadır. Konular Batı’nın günlük tasalarıyla sınırlıdır. Batı’nın temel sorunları bütünüyle aştığı inancına bağlı olarak bu konuların hiç birisi temel sorun olmak özelliğini taşımamaktadır. Bunun sonucu tartışmalar sırasında olayların bütününe kapsamak gereği duyulmamaktadır. Tartışmalara konu olan olaylar kendi başlarına önemli sayılmakta ve bu durumda da gündeme gelen konu kendisiyle başlayan ve kendisinde sonuçlanan bir olay olarak bizlere tanıtılmaktadır. Bu koşullarda konularla ilgili çalışmalar tanım geliştirme ve betimleme çabasından öteye gidememiştir. Bunlara ek yapılan çalışmaların tasnifleriyle karşılaşmıştır. Bu çalışmaların önemleri kendilerinden menkul sayılmış, birbirilerine dayanarak çalışmalar dizisi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda yeni bir şey söyleme olanağı bulunmamaktadır. Ayrıca çalışmalarda bilinenin en iyi söylenilmesi ve bilinene sosyolojiye uygun bir biçim kazandırmakla yetinilmiştir.

80’li yıllarla birlikte bir dizi konu gözdedir. Çevre, İslâmiyet, kadın, aile ve elbet İslâm’da kadın ya da aile bu konular arasında ilk akla gelenlerdir. Bu arada iletişim konusu da gündeme gelmiştir. Niçin bu konuların gündeme geldiğini soru konusu bile yapmadan bu konularla ilgili yapılmış çalışmalar ilgi çekici olmaktan uzak kalmıştır. Hayati Tüfekçioğlu da bu konulardan birisini, iletişim konusunu ele almıştır. Tüfekçioğlu, konusunu teknik bir konu olarak değerlendirmekle yetinmemektedir. Bir yanda konulara yakıştırılan abartılı önem, öte yanda olayları kendi sınırları içinde tutmak eğilimi, konuların teknik bir sorun biçiminde sunulmasına neden olurken Tüfekçioğlu bu çizginin dışına çıkmaktadır. Çalışması sırasında önce konu ile ilgili değerlendirmelerin ve konunun gündeme getirilişinin eleştirisiyle işe başlamakta ve bu dar sınırların dışına çıkılması gereğini bize anım-

satmaktadır. Belli sınır ve kalıpların dışına çıkmak için de Tüfekçioğlu konusunu tarih boyutu içine yerleştirme yolunda girişimde bulunmaktadır. Konunun tarih içerisine yerleştirilmesi, doğru yerleştirilmesi, bir yerde konunun anlaşılması, açıklanması için olmazsa olmaz koşul, hem de eş anlamdadır. Olayların tarih boyutunu, tarihin ürünü olduğunu vurgulamanın bir başka önemi ve anlamı vardır. Olayların tarihin ürünü oluşu mutlak olmadıklarını, tarihin temel özelliğine bağlı olarak olayların aşılabileceğini bize anımsatmaktadır. Günümüz kurulu dengele-
rinde çıkarı olmayan toplumumuzda olaylar önünde takınılacak tek sağlıklı tutum, yineleyelim, olayların tarih boyutunun altını sürekli çizmektir.

Konuların tarih içine yerleştirilmesi, günümüz olaylarıyla ilgili bilgilerimize, gözlemlerimize tarih bilgisinin eklenmesi değildir elbet. Tarihten gerekli dersleri almamıza izin veren, günümüz olaylarını yerlerine oturtmamıza, değerlendirmemize izin veren bir tarih yorumunu gerektirmektedir. Tüfekçioğlu böyle bir yoruma sahip bulunmaktadır. Söz konusu yorum da bir sosyoloji anlayışı ve görüşünden başka bir şey değildir. Tüfekçioğlu'nun savunduğu sosyoloji anlayışının ışığı altında teknik bir sorun olmaktan çıkan iletişim konusunu gerçek anlamıyla ve sorunlarıyla kavramamız olanağını bulmaktayız. Yine böylece konu ile ilgili yeni bir söz söyleme olanağı doğmaktadır Tarihten gerekli dersleri çıkarıp konularla ilgili yeni değerlendirmeler yapabilmek fırsatı Türk sosyolojisinin en önemli şansıdır. Yalnızca Türk sosyolojisinin değil, Türkiye'nin önemi de olaylarla ilgili söyleyecek farklı ve yeni sözü olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin tarih içindeki yerinden, stratejik öneminden söz edilmektedir. Bunlar farklı bir şey söylememize izin vermiyorsa önemlerinin günümüzde sorgulanması gerekmektedir.

Günümüzde sosyoloji bir dönüm noktasında bulunmaktadır. Batı sosyolojisi giderek önem yitirmeye başlamıştır. Çekiciliği kaybolmaya yüz tutmuş, buna bağlı olarak etki gücü azalmıştır. Buna karşılık yurdumuzda Türkiye'nin sözünü dile getirme çabasında olan gençler yetişmeye başlamıştır. Benzer bir dönemeç elbet sosyolojimizde belli konuların tartışılmasına neden olmaktadır. Bu tartışma konularından birisi *uygulamalı sosyolojidir*. Gerçekte Tüfekçioğlu'nun çalışması örnek bir uygulamalı sosyoloji çalışmasıdır. Kendi bakış açısını gündemde olan bir konuya uygulamakta, bu çabası sonunda belli değerlendirmelere ulaşmaktadır. Bunun dışında eğer belli yargıların günlük yaşamda uygulanması amaçlanıyorsa söz konusu tutum tartışmaya açıktır. Sosyoloji toplumla uğraşır. Batı'da sosyoloji siyasi partilerle, işçi sendikalarıyla yakın ilişki içindedir. Türkiye'de böyle bir durum bulunmamaktadır. Siyasi sorumluluk olmadan bilim adına uygulamala-

ra kalkışır, girersek, kim neyi, nereye ve nasıl uygulayacak diye insana sorarlar. Yine bir başka tartışma konusu yapılmak istenen de alan araştırmalarıdır. Her türlü bilgi kaynağını elbet çalışmalarımızda kullanmakta özgürüz. Bu alanda hiçbir kısıtlama benimsenemez. Özellikle eldeki bilgi kaynaklarının yetersiz kaldığı konularda alan araştırmalarının yararı yadsınamaz. Ancak yurdumuzda tek ve mutlak bilgi kaynağı olarak alan araştırmalarının gösterilmesi eğilimi ağırlık kazanmaktadır. Böylesine bir değerlendirmeye; tüm var olan bilgi kaynaklarına, kurulu düzene güvensizliği belirtmesi, böylece tüm bilgilerin yeniden üretilmesi isteğini dile getirmesi koşuluyla saygı duyulur. Ancak böyle bir tutum da sergilenmemektedir. Alan araştırmaları yoluyla elde edilen bilgilerin nasıl ve nerede kullanılacağı da ayrıca önem taşımaktadır. Kullanılmadan, başkalarının kullanımına hazır alan araştırmaları dökümleri; kullanılmayan, yararlanılmayan ve sonuçta ne işe yaradığı bilinmeyen araştırmalar olmaktan öteye gidememişlerdir. Önümüzde Mümtaz Turhan'ın "Kültür Değişimleri" kitabının örneği bulunmaktadır. Yapılan alan çalışmasının bulguları yazarca kullanıldığı için bu çalışmalar sonucu elde edilen bulguların dökümüne kitapta yer verilmesi gereği duyulmamıştır.

Gençler iyi yoldadır. Elimizdeki kitap Tüfekçioğlu'nun çalışmalarının ilk ürünlerinden birisidir. Tüfekçioğlu, kendisinden çok şey beklediğim gençlerdendir. Çalışmasıyla bu konuda yanılmadığımı göstermiştir. Kendisini kutluyor, alından öpüyorum.

Baykan SEZER

GİRİŞ

Çalışmada, gösterdiği zengin özelliklere bağlı olarak, üzerinde değişik disiplinlerce çok çeşitli çalışmalar yapılan iletişim konusu sosyolojik boyutu içinde ele alınacaktır.

İletişim, günümüz gündeminin önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bu tartışmalarda iletişimin, -özellikle son dönemde bu alanda görülen- baş döndürücü teknik gelişme ve zenginleşme ile birlikte, günümüzde toplumlar üzerinde belirleyici nitelikte unsur haline geldiği öne sürülmektedir.

Konunun hem gündemde olması hem de tartışmalarda böyle bir iddianın ortaya atılması nedeniyle iletişimin bu yönü ilgi çekicidir. Sosyoloji disiplini açısından da önemli görülebilen bu konunun ele alınmasının, toplumla ilgili bazı temel noktaların anlaşılmasına ve kimi açıklamalara ulaşılmasına izin vereceği iddia edilebilir.

Konunun ilgi uyandırıcılığı ile birlikte, iletişimin ve onun günümüzde kazanmış olduğu etkinliğin, toplumu belirleyici bir unsur haline geldiği açıklamalarına kuşku ile yaklaşmak yerinde olacaktır. Aksine, günümüzdeki toplumsal gelişmelerin iletişimdeki gelişmeleri de belirlediğini ve günümüz iletişimini biçimlendirdiği düşünülebilir. Elinizdeki çalışmada da bu sorunun tartışılması amaçlanmaktadır.

İletişim kavramının çok farklı kullanım biçimleri ve çok değişik tanımları bulunmaktadır. Burada iletişim kavramını daha çok haberleşmeye karşılık olarak kullanılacağı; haberleşmeyi de sistemli, örgütlü kısacası sosyolojik boyutu çerçevesinde bir toplumsal kurum olarak ele alınmaya çalışılacağı belirtilmelidir.

Konu, iletişim-toplum bağlantısı ile sınırlandırılacaktır. Meselenin bu bağlamsallık ile ele alınmasının hem iletişimin sosyolojik boyutunun daha iyi anlaşılabilmesine, hem de iletişim olayı aracılığı ile toplumun oluşum ve gelişim koşullarının daha iyi kavranmasına, -karşılıklı olarak kavranmasına- izin vereceği kanaatine varılabilir.

II

SOSYOLOJİK AÇIDAN GAZETE VE OSMANLI GAZETECİLİĞİNİN TEMELLENDİRİLMESİ

**SOSYOLOJİK AÇIDAN GAZETE VE
OSMANLI GAZETECİLİĞİNİN
TEMELLENDİRİLMESİ**

GİRİŞ • 87

I- GAZETENİN KURAMSAL VE TARİHSEL TEMELLERİ • 99

A. MEVCUT GÖRÜŞLER • 99

B. TARİHSEL GELİŞME • 113

C. BATI GAZETECİLİĞİNİN TEMELLENDİRİLMESİ • 135

II- OSMANLI'DA GAZETE • 155

A. OSMANLI GAZETECİLİĞİNİN DOĞUŞ KOŞULLARI • 155

B. ÖZEL GAZETECİLİK • 188

SONUÇ • 211

BİBLİYOGRAFYA • 219

GİRİŞ

Bu çalışmada bir toplumsal ilişki biçimi ve yaygınlaştırma aracı olarak gazete ve Osmanlı gazeteciliğinin ortaya çıkışı ve gelişme koşulları ele alınacaktır.

Gazeteler başlangıçta, belli görüş ve düşünceleri toplumda geniş kesimlere yaygınlaştırma aracı olmaktan ziyade geniş mekânsal alanda standardize edilmiş (fiyat bilgisi, ürün bilgisi vb.) bilgileri yaygınlaştırma aracıdır. Bunun yanında gazete, toplumsal değişmeye olan etkisiyle ve bir belgeleme aracı niteliği taşımasıyla da sosyolojinin araştırma alanlarından biri olduğu gibi yine sosyolojik araştırmalarda başvurulan bir araç konumundadır.

Egemen sistemin görüş ve düşüncelerini yaygınlaştırma ihtiyacı için gazeteye henüz gerek yoktu, zaten Batı basınının da temel kaygısı egemen sistemin varlığını korumak değil, merkantilist sistemin -insan kaynağı ihtiyacına yönelik- devamlılığı lehine yayın yapmaktı, sistemin görüş ve düşüncelerini yayma görevi kilisenindi.

Gazeteler günümüzde modern devletin, toplumun en önemli kurumlarından biri olarak demokrasinin “vazgeçilmez” unsuru sayılmakta ve “dördüncü güç” şeklinde nitelenmektedir. Batı demokrasilerinde yasama, yürütme ve yargı güçlerinden hemen sonraya koyulan basına/gazetelere Türkiye’de daha değişik bir yer verildiği görülmektedir. Türkiye’de gazetecilik Batıcılışmayla gelen ilk kurumlardan biri olmanın yanında günümüzde de Batılı/Batıcı devletle bağlantısı açısından kimi zaman orduyla birlikte yasama, yürütme ve yargı güçlerinin de önüne geçirilebilmekte, çeşitli baskı ve kısıtlamalardan da söz edilse parlamento ve hükümetlerin lağvedilebildiği ülkemizde devlet siyasetinin en önemli dayanaklarından biri olarak gösterilmektedir. Türkiye’de gazetelerin gücü konusunda, önde gelen gazetelerden birinin sahibinin, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı’na yazdığı, sürmanşette yer alan yurt içinde ve dışında geniş yankılar uyandıran açık mektubundaki¹ ifadeleri bu açıdan ilginç özellikler göstermektedir.

¹ Hürriyet Gazetesi. 19 Nisan 1988.

III

CUMHURİYET İDEOLOJİSİ VE TÜRK BASINI

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi
(1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929)

CUMHURİYET İDEOLOJİSİ VE TÜRK BASINI
(Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929)

GİRİŞ • 227

I- ESKİ KİMLİĞİN TASFİYESİ • 237

A. OSMANLILIĞIN ELEŞTİRİSİ • 239

B. DOĞU'NUN ELEŞTİRİSİ • 243

II- YENİ KİMLİĞİN OLUŞTURULMASI • 247

A. YENİ ARAYIŞLAR • 248

B. BATICILIK • 257

III- İNKILABIN AKİSLERİ • 265

SONUÇ YERİNE • 273

KAYNAKÇA • 279

GİRİŞ

Toplumların kendilerini tanıma ve tanımlayabilmeleri, toplumlar arasında farklılıkların bulunmasına bağlıdır. Toplumlar kimliklerini başka ve kendinden farklı toplumlarla girecekleri ilişkilerde kazanırlar.¹

Türk toplumunun da tarih içindeki yerini ve kimliğini farklı toplumlarla olan değişik ilişki ve çatışmalar belirlemiştir. Türkler, tarihlerinde Orta Asya'da Çin ve İran çatışmasıyla kimliklerini kazanmışlardır. Yakın Doğu'ya yerleşip İslamiyet'i kabul etmeleriyle Doğu-Batı çatışması içine giren Türkler, köklü bir kimlik değişikliğine uğramışlar ve Osmanlılıkla bir dünya imparatorluğuna ulaşmışlardır. Tarihte dünya imparatorluğu kuran ve Doğu-Batı ilişkilerini denetleyen Osmanlı Devleti, Batı'nın yeni zenginlik kaynakları bulup, ilişkileri denetleme gücünü ele geçirmesiyle kurulan yeni ilişkilerde yer edinememiştir. Batı'nın Doğu-Batı ilişkilerinde dengeyi lehine çevirmesiyle gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti, yeni ilişkiler sisteminde kendine yer edinebilmek için çözüm arayışlarına girmiş, XVIII. yüzyıldan itibaren Batıcılışma siyasetini benimsemiştir. Batıcılışma siyasetiyle Türk toplum tarihi, yeni bir döneme girmiştir. **“Cumhuriyet dönemi” olarak tanımlanan bu dönemde Batılı değerlere, olgulara, kavramlara (ulus, cumhuriyet vb.) yaslanan** yeni kimlik, artık kesinlik kazanmış; Batı, bir ideal olarak tartışmaya kapatılmış ve Batılı değerler tercih edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir kimlikle ve farklı bir konumda dünya siyaset sahnesinde yerini almıştır. Anadolu Türklüğünün bu yeni devleti kimliğini Batılılaşmakta, siyasetini de Batı'nın genel siyaseti içinde aramıştır.² Türkiye Cumhuriyeti yeni kimliğini Osmanlı ile

¹ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovalan ve Bozkır Uygarlıkları*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 1.22.

² Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 201.

IV

1950'DE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE'DE GENİŞ ÇEVRELERE SUNULUŞ BİÇİMİ

Bu çalışmada Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir yeri olan olay etrafında, iki ülke arasındaki ilişkinin Türkiye’de geniş çevrelerce algılanış biçimi üzerinde durulmak istenmiştir.

Bunun için çalışmada 1950 tarihli Kore Savaşı’nın başlangıcı seçilmiştir. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki yeni güçler dengesinin oluşmasında ve toplumlar arası ilişkilerin aldığı yeni boyutta Kore Savaşı’nın da önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkiye’nin aktif ve sıcak bir şekilde katıldığı Kore meselesinin bir başka önemi de Amerika ile Türkiye arasında günümüzde sürdürmekte olan ilişkilerin ana çizgilerinin o dönemde belirlenmiş olmasıdır.

Bu noktada öncelikle çalışmanın alanının doğrudan Kore Savaşı olmadığını belirtmelidir. Burada amaç, o dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin enine boyuna ele alınması da değildir. Çalışmada sadece iki ülke arasındaki ilişkinin bir yönü ile ilişkinin kamuoyuna yansımış biçimiyle ilgilenilecek ve Kore meselesinden kalkarak, o günkü basın aracılığıyla Amerika ile Türkiye ilişkilerinin topluma nasıl sunulduğu, nasıl yansıtıldığı ya da geniş çevrelerce nasıl algılandığını araştırılmak istenecektir.

Çalışmada Hürriyet Gazetesi seçilmiştir. Hürriyet, dönemin popüler gazetelerinden biridir. O tarihte dört yaşındadır ve Türk basın tarihinde yeni bir tarzın sahibi olmak gibi önemli bir yeri de bulunmaktadır. Bu tarz 1946’da Türkiye’de çok partili hayata geçilmesiyle önem kazanan geniş kesimlere hitap ediş biçimiyle ilgilidir ve bol fotoğraf, bol çizgiye dayanmakta, Simavi’nin gazeteyi çıkartma hazırlıkları sırasında da söylediği gibi “habere göre resim değil, resme göre haber” ilkesini benimsemektedir. O dönemdeki Hürriyet bir fikir gazetesi olmaktan uzaktır, keskin bir siyasal tavrı yoktur ama toplum içinde de belli bir ağırlığa, etkinliğe sahiptir. Demokrat Parti iktidarına fazlasıyla sıcak bir yaklaşım içinde olduğu hemen göze çarpmaktadır. Kısa haberleri, bol fotoğraf kullanması, köşe